

Кант на берегах Дніпра. Українське кантознавство у 1970-х – 2020-х роках

Михайло Мінаков^{1 2}

Анотація. Хоча філософські принципи Канта сягають корінням в інтелектуальне середовище XVIII століття, вони, як і раніше, надихають сучасних філософів і викликають значний інтерес серед істориків філософії. Цей феномен можна проілюструвати на прикладі України, де за останні півстоліття дослідження філософії Канта було активно галуззю історичних і філософських досліджень, що перетворилася на комплексну дисципліну кантознавства. У цьому есеї автор розповідає про початок цих досліджень у 1970-х і 1980-х роках, їхнє звільнення від ідеологічних обмежень у 1990-х роках, їхній розквіт у першому десятилітті XXI-го століття та їхню подальшу еволюцію, попри проблеми, з якими зіштовхнулися українські науковці останніми роками під час війни. Крім того, в есеї описуються переклади основоположних праць Канта українською мовою та інтелектуальний дискурс, що виник серед членів Кантівського товариства України.

Ключові слова: Кант, Україна, кантознавство, німецька класична філософія, історія філософії, Кантівське товариство України

Святкування трьохсотрічного ювілею від дня народження Імануеля Канта у 2024 році стало стимулом для того, щоб повернути увагу вчених і широкої публіки до його філософських ідей. В Україні — країні, що переживає тривалу виснажливу війну — цей ювілей надав можливість різним дослідницьким спільнотам і суспільству загалом повернутися до сутнісної розмови про мир і війну, автономію і владу, розум й ентузіазм³. Ця ж подія стала приводом оцінити те, як кантівську філософію вивчали в Україні в останні п'ятдесят років — роки

---

¹ Михайло Анатолійович Мінаков — д. філос. н., старший науковий співробітник Міжнародного наукового центру ім. Вудро Вільсона. Наукові інтереси: онтологія, політична філософія, історія західної філософії. Тривалий час працював і викладав у Києво-Могилянській академії. Інформація про книжки та статті М. А. Мінакова розміщена на авторському сайті: <https://www.minakovphilosophy.com/>.

² Я щиро вдячний Віктору Ароновичу Малахову, Віталію Михайловичу Терлецькому і Тетяні Олексіївні Чайці за поради та зауваження під час роботи над цим текстом.

³ Наприклад, див. тематику й аргументи в таких доповідях: Єрмоленко, 2024; Терлецький & Циба, 2024.

найбільш інтенсивного вивчення філософської спадщини Канта на сході Європи.

Час незадовго до і після розпаду СРСР був періодом активного розвитку філософії в різних її формах⁴. Цей філософський прогрес було пов'язано із тим, що ще в радянській Україні відбулося становлення двох поколінь філософів, своєрідної «київської школи філософії» та дослідницьких центрів при філософському факультеті Київського державного університету та Інституті філософії Академії наук УРСР⁵. До кінця 1980-х років філософські групи почали формуватися як значущі інтелектуальні спільноти за межами української столиці, зокрема довкола університетів Дніпропетровська, Запоріжжя, Одеси та Харкова, а також Львова та Полтави. Із втратою гегемонії радянським марксизмом в Україні філософія отримала шанс на безперешкодний розвиток (принаймні на певний час) у її різних формах і проявах, поступившись при цьому впливом на уми еліт і мас іншим дисциплінам, передусім — соціології та історії⁶.

В обох історико-політичних контекстах — пізньорадянському і пострадянському — філософська спадщина Канта мала своє особливе значення. У першому випадку, історико-філософські дослідження кантівських ідей давало змогу радянському філософу працювати над серйозними філософськими проблемами та робити академічну кар'єру, не залучаючись до відтворення ідеології. У другому випадку, кантівські студії долали рамки власне історії філософії, впливаючи на спроби прищепити українській політичній культурі та правовій свідомості нормативізм, а також повагу до людської особистості, її автономії, прав і свобод.

Отже, у цьому есеї я подам короткий огляд того, як кантівську філософію досліджували в сучасній Україні. Спочатку я запропоную розглянути підвалини українського кантознавства, закладені ще в 1970–80-ті роки. Потім я проаналізую розвиток досліджень кантівської філософії в 1990-ті роки, в першу декаду XXI століття, і в останні п'ятнадцять років. Також буде коротко описана робота Кантівського товариства в Україні. Тим самим, я презентую український «кейс» розвитку кантознавства, дані якого підтверджують тезу про важливість кантівської думки для сучасних філософських процесів.

---

⁴ Про це див. дані, подані Денисом Ігоровичем Кирюхіним (Kiryukhin, 2023), а також Ганною Іванівною Горак в останніх розділах її спогадів (Горак, 2009).

⁵ Див.: Горак, 2009; Йолон, 2015; Вдовиченко, 2021.

⁶ Минаков, 2023, с. 68–69.

Вивчення філософії Канта в Україні до 1991 року

Ідеї Імануеля Канта були знайомі інтелектуалам з українських земель ще за життя філософа. Так, наприклад, серед студентів, які слухали лекції професора Канта в Кенігсберзі, були вихідці і з українських земель⁷. Утім, власне засвоєння й обговорення його філософських ідей відбувалося пізніше — в університетах та інших інтелектуальних осередках і освітніх установах на українських землях, що входили до складів Російської та Австро-Угорської імперій⁸. Варто зазначити, що лише на початку ХХ століття цей процес спричинився до публікації низки академічних праць про кантівську філософію в Києві⁹.

У перший міжвоєнний період¹⁰ кантівську філософію українські дослідники вивчали або з позицій радянського марксизму (наприклад, Євген Яворівський чи Володимир Юринець), або в рамках історико-філософської дисципліни в польських університетах (передусім, Іван Мірчук)¹¹. Але все це відбувалося без особливих академічних проривів, а кантівська думка залишалася на узбіччі як філософських дискусій, так і історико-філософських досліджень в Україні.

Однак після Другої світової війни в Україні дослідження кантівської філософії почали розвиватися з помітною швидкістю. Цей розвиток був пов'язаний насамперед із загальнорадянськими філософськими процесами, що походили з інтересу до генеалогії Марксової думки. Для дослідників цього періоду було характерно розглядати філософію Канта в рамках німецької класичної філософії. Тут тон задавало марксистське розуміння розвитку німецької філософії від Канта через Фіхте і Шеллінга до Гегеля і Фоєрбаха, що заклали підстави для вчення Маркса. У цьому процесі особливе значення мало радянське гегельянство, яке розглядало кантівську філософію як підготовку до виникнення діалектичного методу¹². В Україні дослідження німецької класичної думки призвели до фокусування досліджень на філософському доробку Гегеля і Канта, тоді як іншим філософам цієї групи приділяли набагато менше уваги¹³. У зв'язку з тим, що історія філософії була прерогативою Академії наук СРСР, то дослідження Канта та інших німецьких класиків в Академії наук УРСР проводили в рамках іншої дисципліни — критики

---

⁷ Нічик, 1999, с. 6—12.

⁸ Про це див.: Ткачук, 2001; Круглов, 2009; Gerber, 2015.

⁹ Серед них варто згадати роботи Олександра Шиманського, Олександра Щербини та Густава Шпета (Шиманский, 1904; Щербина, 1904; Шпет, 1906—1907).

¹⁰ В українському контексті перший міжвоєнний період відноситься до 1922–1939 років, а другий тривав з 1945/53 по 2014/2022 роки.

¹¹ Див.: Яворівський, 1925; Юринець, 1927; Мірчук, 1930а, 1930б.

¹² Шинкарук, 1974, с. 3; Нарский, 1976, с. 9.

¹³ Минаков, 2023, с. 80—82.

буржуазних учень. У зв'язку з цим українські історики філософії були «втиснуті в “прокрустове ложе” ленінського прочитання ідеалізму та його реінтерпретації в дусі матеріалістичної діалектики»¹⁴.

Попри всі перешкоди, які створювала гегемонія радянського марксизму, у 1960–80-ті роки відбувався процес закріплення та розвитку кантознавства в Україні. У цей час філософське життя було зосереджене навколо Інституту філософії Академії наук УРСР¹⁵ і філософського факультету Київського державного університету¹⁶. Тут проводилися як дослідження кантівської філософії, так і її викладання в рамках проблемних або історико-філософських курсів. Важливо також зазначити, що ці процеси у 1980-ті роки вийшли за межі власне Києва і відбувалися у філософських спільнотах, що формувалися при філософських кафедрах і гуманітарних факультетах університетів Дніпропетровська, Запоріжжя, Львова, Одеси, Полтави та Харкова.

У створенні київських центрів філософського життя особливу роль відіграв філософ Павло Копнін. Будучи завідувачем кафедри діалектичного та історичного матеріалізму КНУ (1959–1961), а потім директором київського Інституту філософії (1962–1968), Копнін запустив цілу низку академічних і дослідницьких програм, які справили сприяли розвиткові філософії в Києві¹⁷. Залишаючи українську столицю заради директорства в московському Інституті філософії 1968 року, Копнін залишив у Києві цілу плеяду радянських українських філософів та істориків філософії. Вони-то й склали кістяк київської філософської школи, члени якої, будучи радянськими марксистами, багато уваги приділяли саме німецькій класичній філософії¹⁸.

З кінця 1960-х років українську філософську спільноту очолював Володимир Шинкарук — формально, як декан філософського факультету КНУ (1965–1968), а згодом директор київського Інституту філософії (1968–2001), і неформально, як провідний дослідник філософії Гегеля і Канта. Серед дослідників філософії Канта в 1970–80-ті роки були Євген Андрос, Михайло Булатов, Ігор Бичко, Дмитро Говорун, Юрій Кушаков, Анатолій Лой, Анастасія Пашкова, Ніна Поліщук, Андрій Савченко, Віталій Табачковський, Анатолій Трубенко, Олександр Яценко та багато інших. Частина з них працювала на кафедрі філософії КНУ, а інші — у відділі критики сучасної буржуазної філософії київського Інституту філософії.

---

¹⁴ Терлецький, 2021, с. 329.

¹⁵ Тепер це Інститут філософії Національної академії наук України (далі — ІФ НАНУ).

¹⁶ Тепер це Київський національний університет ім. Т. Шевченка (далі — КНУ).

¹⁷ Йолон, 2015, с. 78.

¹⁸ Терлецький, 2021, с. 329.

У 1970–80-ті роки серед німецьких класиків-філософів найбільше уваги приділяли Гегелю. Утім, крену в бік гегельянства протистояли Євген Андрос, Анатолій Лой, Андрій Савченко та Анатолій Трубенко, активно працюючи над вивченням філософської системи Канта¹⁹. Лідер же київської спільноти Володимир Шинкарук у своїх роботах підтримував баланс інтересів до гегелівської та кантівської філософії²⁰. При цьому його книга про Канта як родоначальника німецької класичної філософії стала класичною працею в радянській історії філософії та й до наших днів не втратила свого наукового значення.

Уже в ті часи українські дослідження кантівської філософії торкалися різних її аспектів. За приклад такого різнопланового підходу можна вважати колективну працю за редакцією Булатова, Табачковського та Яценка «Критичні нариси з філософії Канта», у п'ятнадцяти розділах якої українські філософи й історики філософії аналізували окремі напрями кантівської думки — епістемологію, етику, логіку, соціальну й практичну філософію — у системній єдності²¹. Більша частина авторів цієї книжки продовжила дослідження філософії Канта у 1980-ті роки і пізніше, а сама книжка і сьогодні являє собою важливу кантознавчу працю.

Щодо окремих досліджень тих часів, то, безумовно, основну увагу українських дослідників привертала кантівська теорія пізнання, яка, власне, й виводила на третій шлях між лояльністю та дисидентством²². Однак, виходили

---

¹⁹ Див. їхні роботи, наприклад: Савченко, 1974, 1976; Трубенко, 1967, 1974; Андрос, 1979; Лой, 1988.

²⁰ Шинкарук, 1964, 1974.

²¹ Див.: Булатов и др., 1975. До цієї збірки увійшли такі роботи: «Соціальні та теоретичні передумови формування філософії Канта» Володимира Шинкарука і Михайла Булатова, «Проблеми діалектики у філософії Канта» Володимира Шинкарука, «Співвідношення апіоризму й агностицизму» Олега Ільченка, «Практичний розум, філософія історії та теорія доцільності» Михайла Булатова, «Проблема моральної свободи в етиці Канта» Віктора Малахова, «Продуктивна здатність уяви у формуванні образів наукової картини світу» Тамари Полякової, «До співвідношення науки і мистецтва у філософії Канта» Дмитра Говоруна, «До проблеми категоріального синтезу. Кант, неокантіанство, Ейнштейн» Вікторії Храмової, «Гносеологічна природа понять у філософії Канта і методології Ейнштейна» Людмили Озадовської, «Математика і філософія: гносеологічні контрасти і паралелі в трансцендентальному ідеалізмі Канта» Валентина Лук'янця, «Кант і проблем цінності людської діяльності в буржуазній свідомості» Віталія Табачковського, «Проблема феномена в кантівській і сучасній буржуазній філософії» Євгена Причепія, «Кант і неопозитивізм. Проблема метафізики» Олександра Савченка, «Кант і філософія в Україні початку ХІХ століття» Анастасії Пашкової та «Історико-філософська оцінка вчення Канта в Україні (середина ХІХ – початок ХХ століть)» Вілена Горського. Наприкінці збірки наведено цінний перелік кантознавчих публікацій у 1960–1974 роках.

²² Пашкова, 1974; Савченко, 1974; Савченко, 1976; Трубенко, 1978; Лой, 1988.

дослідження, присвячені й кантівській етиці²³, естетиці²⁴ та антропології^{25 26}. Також почали відроджуватися порівняльні дослідження кантівської філософії: цьому процесу дала старт стаття Шинкарука про Канта і Вернадського²⁷. Тим самим наприкінці 1980-х було відновлено традицію порівняльних студій, започаткованих Шиманським і Шпетом на початку ХХ століття.

При цьому слід вказати, що в цей період українським дослідникам не вистачало належної лінгвістичної підготовки для роботи з оригінальними текстами Канта, хоча академік Шинкарук і кілька інших українських істориків філософії володіли німецькою. До 1991 року українською було перекладено лише дві праці Канта: «Пролегомени» та «Що таке Просвітництво?»²⁸. Радянські українські дослідники знали філософію Канта здебільшого за російськомовними перекладами.

Отже, незважаючи на інституціональні та політичні обмеження, у київському Інституті філософії та на філософському факультеті КНУ в 1970–80-ті роки склалося середовище, сприятливе для системних кантівських студій. А тематичне розмаїття досліджень кантівської філософії стало підґрунтям для подальшого розвитку кантівських студій за часів академічної свободи часів незалежної України.

Вивчення німецької класичної філософії в Україні 1990-х років

З падінням ідеологічної монополії радянського марксизму в СРСР і з початком періоду незалежності, в Україні філософське життя і дослідження кантівської філософії стали розвиватися ще більш активно. Багато нових центрів філософських досліджень виростили за межами Києва та інших великих міст. Система філософської освіти пережила радикальний перегляд навчальних програм. До неї було включено філософську антропологію, феноменологію, аналітичну філософію та постмодерністську філософію, в той час як «діамат» та «істмат» стали надбанням минулого. Зв'язок між дослідницькими центрами колишніх радянських республік послабився, тоді як філософські спільноти в пострадянських країнах вступили в період особливого інтересу до власного інтелектуального минулого в поєднанні з орієнтацією на діалог із західними

---

²³ Трубенко, 1974; Андрос, 1979.

²⁴ Говорун, 1974.

²⁵ Поліщук, 1991.

²⁶ Більше про кантівські дослідження в радянській Україні див.: Савченко, 2019; Минаков, 2023.

²⁷ Шинкарук, 1989.

²⁸ Кант, 1930, 1989.

колегами. Ці культурні процеси повною мірою були характерні для України 1990-х років²⁹.

У 1990-ті роки українські філософи та історики філософії опинилися перед кількома викликами. З одного боку, ідеологічний контроль за філософськими дослідженнями було припинено. Теми, проблеми, методи і підходи цих досліджень більше ніхто не обмежував. Були відкриті можливості для спілкування з філософами немарксистських шкіл з інших країн. А з іншого боку, філософія втратила колишню значущість «цариці наук». Одні пригадували філософам їхнє марксистське минуле, інші вказували на бідність філософських студій та їхню відірваність від націєтворення. Але ще важливішим було те, що інші дисципліни «захоплювали» центральне становище в увазі суспільства — прикладна соціологія (насамперед, полстерство, яке з часом стали сприймати за соціологію як таку) і націоналізована історія (де фокус на нації затьмарив багатство історичного досвіду людства). Перша пропонувала вимір суспільних настроїв у новому демократизованому суспільстві, а друга дозволяла переводити суспільну увагу з уявного майбутнього, чого прагнув радянський марксизм, на уявне минуле, що його продукувала дисципліна національної історії³⁰.

Утім, у філософських процесах в Україні 1990-х була помітна спадкоємність щодо власне радянської історії філософії. У цей час дослідження в цій дисципліні проводилися тими самими вченими, які були активними і в пізньорадянський період. Як слушно зауважив Денис Кірюхін, у пострадянській українській філософії був відсутній «конфлікт поколінь», характерний, наприклад, для низки інших пострадянських країн або для української сучасної літератури³¹. Цей етап Володимир Шинкарук назвав періодом «саморевізії», тобто, часом перегляду того, які підходи до філософських та історико-філософських проблем радянського періоду слід відкинути, а які — залишити, і в яких нових напрямках мають розвиватися філософія та історія філософії³². Українська філософська спільнота, якщо судити за публікаціями того часу, перебувала в ситуації, де в рівних порціях були змішані радість від політичної та академічної свободи з тривожністю через втрату суспільної значущості своєї дисципліни.

Також на ситуацію впливали швидке збільшення кількості університетських кафедр і факультетів філософії впродовж 1990–2000-х років, що надавало філософам та історикам філософії можливості працевлаштування.

---

²⁹ Детальніше про ці процеси в Україні та Східній Європі див.: Савченко, 2019, с. 399–400; Минаков, 2023, с. 83–84.

³⁰ Забужко, 1994; Попович, 1998; Минаков, 2023.

³¹ Kiryukhin, 2023, с. 286–287.

³² Шинкарук, 1995, с. 221.

У нових ВНЗ філософію Канта дедалі частіше викладали як окремий курс або як важливий модуль загального курсу з німецької класичної філософії та ширше — історії філософії³³. Але водночас глибока і тривала соціально-економічна криза в Україні не сприяла зацікавленості молодих вчених робити університетські кар'єри, і чимало талановитих аспірантів залишали філософію, ідучи в бізнес або політику.

Попри виклики епохи, з погляду кантівських студій, українські філософи та історики філософії досягли певного прогресу в дослідженнях. На початку 1990-х вийшла ціла низка праць, які продовжили дослідження кантівської гносеології, логіки та теорії пізнання³⁴. Також і Віктор Малахов продовжив тенденцію порівняльних досліджень кантівської філософії з українською інтелектуальною спадщиною³⁵. Новим же напрямом в українських кантівських дослідженнях стала політична філософія. Євген Івахненко опублікував кілька праць про проблему «вічного миру» у Канта, давши тим самим імпульс для досліджень у цьому напрямі, що було продовжено у працях Валентина Гусева³⁶.

1998 року українські кантознавці та історики філософії заснували Кантівське товариство в Україні (КТУ). Про роботу цього товариства буде написано більше наприкінці цього есею. Тут же я тільки зазначу, що це товариство залучало до спільної роботи як дослідників кантівської філософії, так і тих, хто займався порівняльними студіями, історією філософії, філософською аналітикою, етикою, естетикою та соціальною теорією. У першому і єдиному номері часопису КТУ «Кантівські студії» (1999) було опубліковано праці маститих і молодих науковців, які продемонстрували, як розширюється палітра тематичних інтересів кантівських досліджень в Україні. Так, у збірнику було опубліковано праці, присвячені кантівським працям у сфері онтології та метафізики³⁷, епістемології³⁸, практичної філософії³⁹, антропології⁴⁰ та навіть теології⁴¹.

---

³³ Минаков, 2014.

³⁴ Малівський, 1991; Музиченко, 1992; Козлов, 1995; Минаков, 1998.

³⁵ Малахов, 1992.

³⁶ Івахненко, 1991, 1992; Гусев, 2000.

³⁷ Наприклад, див.: Баумейстер, 1999; Терлецький, 1999.

³⁸ Наприклад, див.: Минаков, 1999.

³⁹ Наприклад, див.: Бичко, 1999.

⁴⁰ Наприклад, див.: Лой, 1999.

⁴¹ Наприклад, див.: Кірієнко, 1999.

«Кантівська хвиля» 2000-х

Завдяки розвитку українських філософських дослідницьких та освітніх центрів і, почасти, роботі КТУ, у першій декаді XXI століття Україною прокотилася «кантівська хвиля».

Насамперед слід відзначити вихід у світ перекладів українською мовою текстів Канта. Так було опубліковано такі праці (у порядку виходу): «Критика чистого розуму» (2000), «Рефлексії до критики чистого розуму» (2004a), «Критика практичного розуму» (2004b), новий переклад «Пролегомен» (2005) і збірка різних праць Канта, присвячених естетиці (2007)⁴². Перші три тексти переклав Ігор Бурковський, а «Пролегомени» — Віталій Терлецький. Збірка ж з естетики була дивною сумішшю уривків з кантівських текстів, присвячених естетиці⁴³.

Як я зауважив вище, до цього часу практично не було видань кантівських праць українською мовою. У зв'язку з цим кожен переклад книжок Канта — як, зрештою, текстів інших зарубіжних філософів — був подією, яка одночасно реалізувала три завдання. По-перше, філософія Канта ставала доступною для україномовної аудиторії. По-друге, завдяки роботі перекладачів і наукових редакторів відбувалося розроблення української немарксистської філософської термінології. По-третє, підтримувалася тенденція до емансипації української філософської культури, в якій російський культурний вплив урівноважувався з впливом інших філософських традицій⁴⁴. З цієї причини робота над перекладами та кожна публікація творів німецького класика супроводжувалася дискусіями — інколи навіть дуже бурхливими — щодо точності перекладу та прийнятності нової термінології. Дискусії тривають досі, не часто приводячи до досягнення консенсусу з багатьох питань. Так, наприклад, досі немає єдиного підходу навіть до написання імені Канта: у виданих перекладах його величають то «Імануель», то «Іммануїл».

У це ж десятиліття було захищено сім дисертацій, безпосередньо присвячених філософії Канта, а також близько десяти дисертацій, які частково зверталися до кантівської думки. З-поміж, власне, кантознавчих дисертацій три були присвячені системним проблемам кантівської філософії та її

---

⁴² Кант, 2000, 2004a, 2004b, 2005, 2007.

⁴³ За даними Віктора Ароновича Малахова, ці фрагменти були частинами невдалого перекладу «Критики здатності судження» в серії «Пам'ятки естетичної думки», задуманого перекладачем і філологом Богданом Михайловичем Гавришківим ще в 1989–90 роках. У 1990-ті проект став неактуальним, і рукопис (зі вступом і коментарями Віктора Ароновича Малахова) загубився. Фрагменти первісного проекту вийшли у 2007, коли у перекладача з'явилася можливість це зробити.

⁴⁴ Kiryukhin, 2023, с. 289.

інтелектуальному контексту⁴⁵. Два дисертаційні дослідження стосувалися політико-правових аспектів кантівської філософії⁴⁶, одна — дедукції категорій⁴⁷, а ще одна — проблемам кантівської естетики⁴⁸.

Також у цей період вийшли друком чотири книжки та десятки статей, повністю чи значною мірою присвячені Канту та його філософії. Так, місцю кантівської думки в історії німецької класичної філософії були присвячені оглядові розділи двох книжок⁴⁹. У цих роботах відбувалося перероблення пізнорадянського розуміння німецької класичної філософії. Наприклад, у двотомній історії німецької класичної філософії та статті у «Філософському енциклопедичному словнику» Михайло Булатов продовжував розвивати підхід до німецької класичної філософії як до процесу, що включав п'ять філософських позицій (Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля і Фоєрбаха) у їхньому співвідношенні з доктриною Маркса. При цьому Булатов відійшов від радянської «догми» і розглядав цей процес як частину тривалішого й ширшого історичного руху західноєвропейської сучасної філософії, що містив у собі ще й англійську, французьку та голландську, а також німецьку докантівську філософію⁵⁰. Для Булатова «класична філософія» означала філософію розуму і самосвідомості, що брала початок у русі мислення від Декарта і Бекона і «досягла кульмінації у вченні Гегеля». За Булатовим сучасна німецька класична філософія розпочинається з Реформації та містицизму XVI століття і продовжувалася через німецьке Просвітництво до «філософської думки від Канта до Фоєрбаха». Останній період вирізняється з-поміж попередніх процесів у німецькій філософії особливим інтересом до розробленої діалектики й тієї «моделі мислення», яку він створює і встановлює як приклад для наступних поколінь філософів⁵¹. Михайло Булатов навіть створив своєрідний рейтинг «класичної значущості» німецьких філософів, відводячи перше місце Гегелю і Фоєрбаху, друге — Канту, а третє — Фіхте і Шелінгу⁵².

2001 року вийшла перша монографія українською мовою, присвячена винятково філософії Канта і націлена на аналіз співвідношення розуму і віри в

---

⁴⁵ Мінаков, 2000; Abaschnik, 2002; Титаренко, 2010.

⁴⁶ Дутчак, 2005; Павлова, 2007.

⁴⁷ Федорченко, 2005.

⁴⁸ Смігунова, 2007.

⁴⁹ Булатов, 2004; Кушаков, 2006.

⁵⁰ Булатов, 2002, 2004.

⁵¹ Булатов, 2002, с. 428.

⁵² Булатов, 2004, с. 4.

«Критиках»⁵³. А за кілька років Геннадій Аляєв видав збірку праць про кантівську думку та її вплив на сучасну філософію⁵⁴.

Продовжуючи різні тематичні напрями 1980–90-х років, але вже з новою якістю, друком побачили десятки статей, присвячених кантівським дослідженням метафізики та онтології⁵⁵, пізнання⁵⁶, моралі та релігії⁵⁷ і науки з просвітництвом⁵⁸. Крім того, продовжували виходити порівняльні дослідження кантівської філософії та ідей інших філософів, наприклад, Гегеля, Шліка, Квайна і Бубнера⁵⁹.

Дослідження філософії Канта в Україні після 2010 року

З другої декади XXI століття в українських історико-філософських студіях почалися амбівалентні процеси. З одного боку, інтерес молодих дослідників до Канта — і ширше німецької класичної філософії — став поступово знижуватися. З іншого боку, кількість публікацій, присвячених критичній філософії, зростає. Крім того, у зв'язку з тим, що інтереси українських філософів та істориків філософії ставали різноманітнішими, кількість перекладів праць Канта знизилася на тлі збільшення україномовних перекладів книг інших філософів.

Після 2010 року вийшов лише один новий переклад праць Канта: 2022 року вийшла «Критика сили судження» у перекладі Віталія Терлецького⁶⁰. Крім того, Терлецький переглянув свій переклад «Пролегомен» і домігся другого видання цієї книги⁶¹.

При цьому обговорення якості перекладів праць Канта тривало і навіть сягло найвищого рівня полемічної напруги. Ігор Бурковський і Віталій Терлецький обговорювали проблемну термінологію — наприклад, *Verstand* або *Kraft/Vermögen/Fähigkeit* тощо — та низку альтернативних перекладів частин «Критик» і «Пролегомен» із Юрієм Федорченком, Іваном Іващенко, Віктором Чорним і багатьма іншими колегами⁶². Попри те, що диспути виявили

---

⁵³ Мінаков, 2001.

⁵⁴ Аляєв, 2005.

⁵⁵ Напр., див.: Баумейстер, 2000.

⁵⁶ Напр., див.: Бондаревська, 2005; Мінаков, 2006.

⁵⁷ Напр., див.: Мінаков, 2001.

⁵⁸ Напр., див.: Мінаков, 2004.

⁵⁹ Напр., див.: Маєвський, 2001; Мінаков, 2005, 2006; Джулай, 2009.

⁶⁰ Кант, 2022.

⁶¹ Кант, 2018.

⁶² Напр., див.: Іващенко & Терлецький, 2020; Чорний, 2020; Бурковський, 2021; Федорченко, 2022; Бурковський, 2023; Іващенко, 2024.

схильність частини кантознавців фетишизувати окремі терміни та поняття кантівської філософії, ця дискусія безсумнівно призвела до вдосконалення українського філософського словника та заклала підвалини для майбутніх, точніших перекладів.

Як показує каталог депозитарію українських дисертацій, в останні півтора десятиліття знизилася кількість молодих дослідників, які обирають проблеми кантівської філософії для вивчення у своїх дисертаціях. Але якість «захищених» досліджень залишалася на належному рівні, а тематика, як і раніше, була різноплановою. Так, В'ячеслав Циба блискуче захистив кандидатську дисертацію з інтерпретацій кантівського трансценденталізму в аналітичній філософії⁶³. Того ж 2012 року було захищено ще дві помітні дисертаційні роботи. Ігор Пасічник захистив дисертацію, в якій був проведений порівняльний аналіз підходів до естетики у Баумгартена та Канта⁶⁴. Так само успішно захистилася й Ірина Горохолінська, яка проаналізувала місце релігії в аксіології Канта⁶⁵. А п'ять років потому, Дарія Герасименко отримала кандидатський ступінь за порівняльний аналіз розуміння громадянського суспільства у Канта і Левінаса⁶⁶.

Якщо кількість дисертацій, що дійшли до захисту, почала зменшуватися після 2010 року, то публікацій про кантівську філософію стало виходити більше. Особливо це зростання публікацій було помітне щодо морально-політичних аспектів філософії Канта. Спад пострадянської демократизації, невдачі в побудові правових систем, заснованих на верховенстві права, і бурхливі політичні процеси в Україні в другій декаді XXI століття привели до особливого інтересу до кантівського розуміння взаємозв'язку політики, права і моралі. Дослідники з київських та інших українських університетів чимало уваги приділяли кантівському підходу до проблем права, свободи, миру, справедливості та моральності⁶⁷. Темі та географія цих публікацій вказують також на те, що вивчення кантівської спадщини відбувається в сьогоденній Україні не лише в межах історії філософії, а й у міждисциплінарному просторі — у полілозі філософії, теорії права, політичної теорії та етики.

---

⁶³ Циба, 2012.

⁶⁴ Пасічник, 2012.

⁶⁵ Горохолінська, 2012.

⁶⁶ Герасименко, 2017.

⁶⁷ Наприклад, див.: Омельчук, 2012; Панафідін, 2013; Горбенко, 2014; Кривошия, 2015; Циба, 2016; Савицька, 2017; Головка, 2019; Мінаков, 2019; Сінельнікова, 2019; Ільїна, 2021; Попович, 2021; Романів, 2021; Лой, 2022.

Варто вказати на те, що значно збільшилася кількість публікацій, у яких порівнюються філософські концепції Канта з ідеями інших мислителів⁶⁸. Основними напрямками порівняльних досліджень були онтологія (Кант і Ніколай Гартман, Гайдегер), епістемологія (Кант і Шопенгауер, Коген, Вітгенштайн, Стросон), політична теорія (Кант і Арндт), а також у сфері філософії освіти. Окремо слід вказати на дослідження, в яких розглядається вплив кантівських ідей на українську культуру та порівняння цих ідей з ідеями українських поетів, письменників і мислителів, наприклад, на Миколу Гоголя, Тараса Шевченка та Панфіла Юркевича⁶⁹.

Також слід відзначити зростання кількості публікацій з кантівської антропології. Багато в чому це пов'язано з глибокими дослідженнями Віктора Козловського, який видав монографію «Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі» і цілу серію статей про антропологію в Канта⁷⁰. Його праці, як і праці деяких інших українських дослідників, продовжили тенденцію, характерну ще для радянської київської школи філософії — кантівський підхід до людини продовжує збуджувати в багатьох філософах інтерес і надихати їх на свої власні філософсько-антропологічні дослідження⁷¹.

Крім того, помітно зросла кількість праць, присвячених кантівському підходу до освіти та релігії⁷².

Судячи з публікацій і дискусій останніх років, на попередньому рівні залишився інтерес українських істориків філософії до кантівського трансценденталізму, а також до його думок про метафізику, буття і пізнання. Так, наприклад, вийшло чимало статей, присвячених загальним питанням трансцендентальної філософії Канта — його системі, а також принципам та основним поняттям його філософії⁷³. Крім того, українські дослідники ділилися результатами своїх розвідок щодо проблем метафізики та онтології у Канта⁷⁴. Також було видано чимало праць про епістемологічні проблеми філософії Канта. У цьому зв'язку слід відзначити серії статей Юрія Федорченка та

---

⁶⁸ Наприклад, див.: Циба, 2010а, 2010б; Прокопов, 2012, 2013а, 2013б; Полянська, 2013; Дахній, 2015; Лактіонова 2015, 2016; Панафідіна, 2018.

⁶⁹ Наприклад, див.: Задорожна, 2013; Джулай, 2015; Кочерга, 2017.

⁷⁰ Див.: Козловський, 2009, 2012, 2013а, 2013б, 2013с, 2013д, 2014.

⁷¹ См.: Терлецький, 2015.

⁷² Наприклад, див.: Горохолінська, 2011; Циганівська, 2012; Матвійчук, 2013; Панафідіна, 2018; Панафідіна, 2021.

⁷³ Наприклад, див.: Терлецький, 2013, 2015; Мельник, 2017; Чорний, 2020; Панафідіна, 2022; Терлецький, 2022.

⁷⁴ Наприклад, див.: Терлецький, 2013; Козловський, 2022.

В'ячеслава Циби, а також окремі публікації Івана Іващенко та Віктора Возняка ⁷⁵. І традиційно високим залишався інтерес українських дослідників до кантівської естетики ⁷⁶.

У цей період кантівські ідеї інтерпретувалися в дедалі різноманітніших контекстах. Наприклад, кантівські підходи до розуміння апріорного знання і теорії дії не так давно стали розглядати в перспективі аналітичної філософії та філософії дії ⁷⁷. Інший приклад — перехід теоретиків права і правознавців з позицій позитивного права до більш нормативних і природно-правових перспектив із використанням кантівських аргументів ⁷⁸. Крім того, в теорії міжнародних відносин помітно зріс вплив застосування ідеї Канта про вічний мир ⁷⁹. У зв'язку з цим буде справедливо зазначити, що інтерпретації кантівської філософії та застосування її ідей у теоретичних дослідженнях різних дисциплін у сучасній Україні значно диверсифікувалися.

Кантівське товариство в Україні

Українське кантознавство багато в чому пов'язане з роботою Кантівського товариства в Україні. Товариство було створено філософами з Києва, Львова, Полтави, Харкова та Чернігова 1998 року як організація з відкритим членством для підтримки досліджень філософії Канта та комунікації з кантознавцями та філософами з інших країн ⁸⁰.

Першим головою товариства було обрано професора КНУ Анатолія Лоя. Під його головуванням Кантівське товариство в Україні намагалося налагодити системну комунікацію між кантознавцями України та інших країн.

У 1998–2008 роках КТУ проводив у Києві щорічні міжнародні Кантівські конференції, у яких брали участь кантовзнавці, історики філософії та філософи з України, Австрії, Білорусі, Німеччини, Італії, Нідерландів, Польщі, Росії, США та Швейцарії. Перші конференції були присвячені проблемі цінностей у філософії Канта і Макса Шелера (1998) і 275-річчю від дня народження Канта (1999). Потім темами Кантівських конференцій були «Метафізика й антропологія» (1999), «Кантівське обґрунтування практичної філософії та

---

⁷⁵ Наприклад, див.: Іващенко, 2013; Возняк, 2014; Федорченко, 2014, 2015a, 2015b, 2015c; Циба, 2016.

⁷⁶ Наприклад, див.: Розова, 2013; Парфьонова, 2016.

⁷⁷ Наприклад, див.: Лактіонова, 2015, 2016; Циба, 2010a, 2012.

⁷⁸ Наприклад, див.: Павлова, 2007; Кривошия, 2015.

⁷⁹ Наприклад, див.: Андрущенко, 2014; Остапенко & Ряшко, 2015; Ковальський, 2018; Мінаков, 2019.

⁸⁰ Сайт Кантівського товариства України доступний за адресою [<http://kant.ho.ua/index.html>]. Про місію та роботу КТУ див.: Мінаков, 2008; Терлецький, 2021.

сучасність» (2000), «Метафізика і політика» та «Ідея Університету: Кант і сучасність» (2004). Завершальна частина серії конференцій стосувалася такої проблематики: «Поняття істини у філософії Канта та сучасній епістемології» (2005), «Розум і самоафектація» (2006) та «Трансценденталізм versus емпіризм» (2007) і «Мораль і моральність: Кант, Гегель, сучасність» (2008). Крім українських кантознавців у конференціях брали участь такі дослідники, як Вольфганг Рьод (Австрія), Вольфганг Карл (Німеччина), Карен Глой (Швейцарія), Кароль Бал (Польща), Шерон Голд (США), Олексій Круглов (Росія), Массімо Серетті (Італія), Ганс Маєр (Німеччина), Марцело Штам (Німеччина), Андрій Лаврухін (Білорусь), Петер Козловські (Нідерланди) та багато інших. Завдяки цьому КТУ вдалося почасти подолати ізоляцію українських кантознавців від дослідницьких центрів за кордоном.

Доповіді щорічних конференцій КТУ публікувалися в різних українських журналах. Першою публікацією КТУ була збірка «Кантовські студії – 1999: Щорічник Кантівського товариства в Україні». До нього ввійшли доповіді, що прозвучали на засіданнях товариства з нагоди 275-річчя від дня народження Канта та на конференції «Метафізика і антропологія». Матеріали інших конференцій КТУ виходили в журналі «Філософська думка» (напр., № 6 2008, № 2 2015, № 1 2022). На жаль, КТУ не мав достатньо коштів, щоб видавати свій щорічник регулярно, через що чимало доповідей на конференціях і семінарах Товариства залишилися неопублікованими.

На початок другої декади XXI століття комунікація українських філософів із зарубіжними колегами вже не потребувала підтримки товариства, внаслідок чого КТУ, під головуванням Михайла Мінакова (2013–2018, Національний університет «Києво-Могилянська академія») та Віталія Терлецького (з 2018 року, ІФ НАНУ), змінила формат своєї роботи. Члени КТУ зосередилися на вузькотематичних семінарах, під час яких обговорювали кантознавчі доповіді та переклади праць Канта українською мовою. Утім, виняток було зроблено 2024 року, коли ІФ НАНУ та КТУ провели в Києві спільну конференцію, присвячену трьохсотріччю від дня народження Канта⁸¹.

Висновки

Подані дані переконливо доводять, що вивчення кантівської філософії було важливою частиною всього обсягу досліджень у сфері історії філософії в Україні. Українське кантознавство розпочало свій розвиток від 1970-х років, досягнувши дисциплінарного оформлення у 1980-ті, вийшло з-під ідеологічного контролю в 1990-ті роки, сягнуло свого піку в першій декаді XXI століття та відтоді розвивається як усталений академічний напрям. Крім того, в

---

⁸¹ Програма цієї конференції доступна за адресою [\[https://drive.google.com/file/d/1LJMxnyff9Vka9I dex_4pNAiXHiERbAi0/view\]](https://drive.google.com/file/d/1LJMxnyff9Vka9I dex_4pNAiXHiERbAi0/view).

останні десятиліття кантівська думка впливала на такі філософські та нефілософські дисципліни, як естетика, філософія освіти, теорія права, релігієзнавство та політична теорія.

Після тривалого зростання почалося зменшення кількості аспірантів, які працюють над дослідженнями кантівської філософії, що пов'язано, очевидно, з воєнним часом і зміною ритму всього академічного життя в Україні. Але з тим самим чинником пов'язано й те, що морально-політичні та правові ідеї Канта набувають нового значення в усій Східній Європі й підштовхують до їхнього застосування в міждисциплінарних дослідженнях і в політичній практиці.

За останні двадцять п'ять років українською мовою вийшли три «Критики» та низка інших важливих праць Канта. Хоча останнім часом спостерігається спад у кількості перекладів, українські кантознавці та перекладачі працюють над якістю перекладів та уточненням базових термінів кантівської філософії.

Кантівське товариство в Україні продовжує свою роботу. Зосередившись на власне кантознавчих семінарах і підтримці перекладів, члени товариства продовжують підтримку та розвиток започаткованих іще в 1990-ті роки кантівських студій в Україні. Хоча воєнно-політичне становище України не сприяє академічній активності, члени КТУ та дослідники з інших центрів стоїчно продовжують діалог із Кантом і черпають у його філософії своє натхнення.

Дослідження українських філософів та істориків філософії останніх десятиліть свідчать про те, що філософський проєкт Канта залишається важливим і триста років потому. Його ідеї в царині епістемології, антропології та політико-правової теорії посідають центральне місце в розвитку української філософії. Хоча українські вчені здебільшого дотримуються континентальної традиції, аналітичний підхід також впливає на їхні інтерпретації Канта. Осмислюючи досвід 1990-х років, коли кантівські ідеї відіграли вирішальну роль в оскарженні гегемонії марксистського історизму та сприянні нормативному ліберальному повороту, чимало українських філософів переглядають кантівський політико-теоретичний доробок у процесі підготовки до післявоєнної реконструкції як своєї країни, так і міжнародного права у Східній Європі. Українські кантознавці, схоже, утвердилися в міжнародному співтоваристві вчених, які вивчають філософію Канта, і роблять свій внесок у розвиток критичного мислення, емансипації та автономії особистості як в Україні, так і в усій Європі.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Аляєв, Г. (ред.) (2005). *Иммануїл Кант і сучасність: філософські семінари*. Полтава: Полтавський національний технічний ун-т ім. Ю. Кондратюка.
- Андрос, Е. (1979). Антитезис доброй воли в философии И. Канта и его социальный смысл. *Проблемы философии*, 46, 142–150.
- Андрущенко, В. (2014). Педагогіка миру: актуальність теорії та практики. *Вища освіта України*, 2, 5–12.
- Баумейстер, А. (1999). Трансцендентальний ідеал як несуперечливе мислення. Перетлумачення першопринципу метафізики у критичній філософії І. Канта. *Кантівські студії*, 1, 104–118.
- Баумейстер, А. (2000). Онтологія та аналітика чистого розуму. *Магістеріум. Історико-філософські студії*, 3, 27–37.
- Бичко, І. (1999). Філософія Канта у контексті проблеми свободи. *Кантівські студії*, 1, 60–70.
- Бондаревська, І. (2005). *Sensus communis і судження смаку в Канта*. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 37, 24–28.
- Булатов, М. (2002). Німецька класична філософія. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 426–428.
- Булатов, М. (2004). *Немецкая классическая философия. Т.2*. Киев: Стилос.
- Булатов, М., Табачковский, В., Яценко, А. (ред.) (1975). *Критические очерки по философии Канта*. Киев: Наукова думка.
- Бурковський, І. (2021). Апологія української кантіани: критика нігілістичної критики першої українськомовної “Критики”. *Філософія освіти*, 27(1), 193–227.
- Бурковський, І. (2023). До питання про стан української кантіани: переклади двох «Критик» versus альтернативні інтерпретації їх фрагментів. *Філософія освіти*, 29(1), 249–298.
- Вдовиченко, Г. (2021). Історія київської філософської школи в усних спогадах її творців. *Софія*, 17(1), 25–32.
- Возняк, В. (2014). *Оправдание кантовского агностицизма*. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки, 18, 11–18.
- Герасименко, Д. (2017). *Ідея громадянського суспільства (І. Кант та Е. Левінас)*. Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.05. Київ: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова.
- Говорун, Д. (1974). Творча уява в естетичній теорії Канта. *Філософська думка*, 1, 70–77.
- Головко, О. (2019). Філософія права Імануїла Канта про закономірності історико-правового процесу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*, 28, 26–33.
- Горак, А. (2009). *Сорок сороков. Воспоминания*. Киев: Стилос.
- Горбенко, К. (2014). Два класичних підходи до інтерпретації справедливості: І. Кант та Дж. Бентам. *Вісник Донецького національного університету. Серія: Гуманітарні науки*, 1-2, 404–410.
- Горохолінська, І. (2011). Ідейно-методологічні особливості концепції релігії Імануїла Канта. *Людинознавчі студії. Філософія*, 24, 187–201.

- Горохолінська, І. (2012). Феномен релігії в системі аксіологічних ідей Канта: логіка становлення та шляхи історичних рецепцій. Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.11. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.
- Гусев, В. (2000). І. Кант: філософське обґрунтування ідеї миру. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 18, 8–16.
- Дахній, А. (2015). Гайдегерове «довільне» прочитання Канта: подолання неокантіанства і темпоралізація трансцендентального схематизму. *Sententiae*, 1, 72–87.
- Джулай, Ю. (2009). Бубнер і трансцендентальний аргумент І. Канта. *Філософська думка*, 1, 97–105.
- Джулай, Ю. (2015). Як І. Кант дуже довго і непомітно живе у тексті «Мертвих душ» М. Гоголя. *Гоголезнавчі студії*, 22(5), 126–143.
- Дутчак, В. (2005). Рефлексія метафізики держави І. Канта (історико-філософський аспект). Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.05. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет.
- Ермоленко, А. (2024). Філософія розуму Іммануїла Канта і виклики сучасного суспільства: до 300-річчя з дня народження мислителя (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 3 квітня 2024 р.). *Вісник Національної академії наук України*, 6, 75–88.
- Жук, Ю. (2010). Значимость социально-активного человека в моральной религии И. Канта и ее влияние на развитие немецкой протестантской теологической мысли. *Гуманітарний часопис*, 1, 59–66.
- Забужко, О. (1994). Філософія і культурна притомність нації. *Сучасність*, 3, 117–128.
- Задорожна, Л. (2013). Поезія Т. Шевченка і засадничі концепти філософії І. Канта. *Літературознавчі студії*, 40(1), 298–308.
- Залужна, А. (2009). Моральний імператив І. Канта та моральний потенціал кордоцентричної філософії П. Юркевича. *Гуманітарний часопис*, 3, 56–62.
- Івахненко, Є. (1991). Ідея вічного миру. Кант і сучасність. *Проблеми філософії*, 87, 30–36.
- Івахненко, Є. (1992). Про деякі культурно-національні передумови вчення Канта про вічний мир. *Проблеми філософії*, 92, 51–61.
- Іващенко, І. (2013). Асиметричність тотожності. Міркування щодо Кантової трансцендентальної дедукції. *Sententiae*, 1, 7–29.
- Іващенко, І. Сила і безсилля третьої «Критики» Канта: Міркування про український переклад. *Sententiae*, 43(2), 72–86.
- Іващенко, І., та Терлецький, В. (2020). Значливість перекладу для філософської освіти. *Філософія освіти*, 1, 211–229.
- Ільїна, А. (2021). Теоретичний вимір свободи в кантівському трансценденталізмі. *Мультіверсум*, 2(1), 55–80.
- Йолон, П. (2015). «Київська філософська школа» як явище. *Філософська думка*, 3, 77–89.
- Кант, І. (1930). Прологомена до кожної майбутньої метафізики, яка зможе виступати як наука [переклад і редакція І. Мірчука]. Львів: Неділя.
- Кант, І. (1989). Відповідь на питання: що таке просвітництво? [переклад М. Ласло-Куцюк]. *Всесвіт*, 4, 135–138.
- Кант, І. (2000). Критика чистого розуму [пер. з нім. та прим. І. Бурковський]. Київ: Юніверс.

- Кант, І. (2004). Критика практичного розуму [пер. з нім., примітки, післямова І. Бурковський]. Київ: Юніверс.
- Кант, І. (2004). Рефлексії до критики чистого розуму [пер. з нім. й латини та прим. І. Бурковський]. Київ: Юніверс.
- Кант, І. (2005). Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука [пер. з нім., вступ. ст., комент. і прим. В. Терлецький]. Київ: ППС-2002.
- Кант, І. (2007). Естетика [пер. з нім., Б. Гавришкова]. Львів: Аверс.
- Кант, І. (2018). Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука [пер. з нім., вступ. ст., комент., прим. В. Терлецького] (Вид. 2-ге, уточн. і допов.). Харків: Фоліо.
- Кант, І. (2022). Критика сили судження [пер. з нім. В. Терлецького]. Київ: Темпора.
- Кірієнко, С. (1999). Кант і теологія. Кантівські студії, 1, 118–129.
- Ковальський, Г. (2018). Концепція миру в світлі війни на сході України. Схід, 2, 107–110.
- Козлов, О. (1995). Критика «Критики» І. Канта. Філософська і соціологічна думка, 1-2, 158–169.
- Козловський, В. (2009). Метафізика і психологія Імануїла Канта: витоки та рецепції. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 89, 16–22.
- Козловський, В. (2012). До питання про антропологічні імплікації фізичної географії Імануїла Канта. Магістеріум. Історико-філософські студії, 47, 28–33.
- Козловський, В. (2013). Кант про інтелігібельну природу, або по той бік антропології. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Філософія, 12, 176–190.
- Козловський, В. (2013). Кантова антропономія, або вчення про людину як нормотворчу істоту. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 141, 45–51.
- Козловський, В. (2013). Кантова моральна антропологія: загальні контури проекту. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Філософія, 13, 53–61.
- Козловський, В. (2013). Прагматична модель Кантової антропології: базові ідеї. Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Філософія, 14, 104–110.
- Козловський, В. (2014). Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Козловський, В. (2022). Кант і метафізика: традиція і сучасність. Семінар Кантівського товариства в Україні. Філософська думка, 1, 155–172.
- Козловський, В. (2024). Вітторіо Гьосле про системність та історичність сучасного філософування: спроба парадигмального аналізу Кантової філософії історії. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 13, 3–16.
- Кочерга, О. (2017). Аспекти категоріального поняття свободи в Імануїла Канта і Тараса Шевченка. Літературознавчі студії, 2(1), 24–31.
- Кравченко, Ю. (2001). Вчення про право І. Канта. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 15, 62–68.
- Кривошия, І. (2015). Тлумачення норм права на основі філософських поглядів Імануїла Канта. Юридична Україна, 6, 4–10.
- Круглов, А. (2009). Філософія Канта в Росії в концe XVIII – першої половини XIX веков Москва: Канон.

- Кушаков, Ю. (1981). Историко-философская концепция Л. Фейербаха. Київ: Вища школа.
- Кушаков, Ю. (2006). Нариси з історії німецької філософії Нового часу. Київ: Центр навчальної літератури.
- Лактіонова, А. (2015). Спільні та індивідуальні дії. Філософія освіти, 2, 108–118.
- Лактіонова, А. (2016). І. Кант: схема понять. Практична філософія, 3, 120–126.
- Лой, А. (1988). Сознание как предмет теории познания. Київ: Вища школа.
- Лой, А. (1999). Проблема кантівської антропології в контексті «метафізичного дослідження». Кантівські студії, 1, 186–200.
- Лой, А. (2022). Супровідний статус моральності у Канта. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки, 30, 92–100.
- Маєвський, О. (2001). Реальність пізнання : Моріц Шлік versus Іммануїл Кант. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 19, 47–54.
- Малахов, В. (1992). Кант і Гоголь: подвійний портрет. Філософська і соціологічна думка, 1, 50–57.
- Малахов, В. (2024). Один паралельний мир. О киевском философском сообществе последней трети XX века. Koinē. The Almanac of Philosophical Essays, 4, 49–79.
- Малівський, А. (1991). Перша і друга «Критики» Канта (природа наукового та соціально-ціннісного знання). Проблеми філософії, 90, 21–27.
- Матвійчук, А. (2013). Етика обов'язку Канта у контексті деонтологічної традиції. Філософія і політологія в контексті сучасної культури, 5, 31–36.
- Мельник, В. (2017). Трансцендентальний ідеалізм Канта у світлі сучасних досліджень. Гілея, 122, 226–230.
- Мінаков, М. (2014). Трансформации философского образования в Украине в конце XX в. (1986–1995 гг.). Форум нового восточноевропейского наследия и культуры, 2, 394–405.
- Мінаков, М. (2023). Немецкие классики на Востоке Европы. Изучение немецкой классической философии в позднем СССР и постсоветских Беларуси, России и Украине. Koinē. The Almanac of Philosophical Essays, 3, 68–122.
- Мінаков, М. (1998). Віра як здатність розуму: І. Кант про чисту віру розуму. Магістеріум. Історико-філософські студії, 1, 103–111.
- Мінаков, М. (1999a). Євангеліє від Імануїла: вчення Канта про віру чистого розуму. Мультиверсум, 5, 92–111.
- Мінаков, М. (1999b). Питання віри в філософії І. Канта. Кантівські студії 1 (1999): 82–104.
- Мінаков, М. (2000). Кантове поняття віри розуму в контексті німецького просвітництва. Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.05. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.
- Мінаков, М. (2001a). Вчення Канта про віру розуму. Київ: Центр практичної філософії.
- Мінаков, М. (2001b). Два Імануїли. Інтелектуальне довілля кантівської концепції віри. Практична філософія, 1, 57–67.
- Мінаков, М. (2004). Філософський факультет і місія Університету: післяісторія Кантового пророцтва. Філософська думка, 5, 107–113.
- Мінаков, М. (2005). Подія первинного досвіду і філософія. Метатеорія досвіду в Канта і Квайна. Sententiae, 2, 64–74.

- Мінаков, М. (2006). Проблема досвіду у філософії І. Канта. *Мультиверсум*, 52, 40–52.
- Мінаков, М. (2006). Рамки історії поняття досвіду: взаємодоповнюваність концепцій досвіду І. Канта і Г. В. Ф. Гегеля. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 50, 22–29.
- Мінаков, М. (2019). Сучасність і мир. Уроки прикладного просвітництва Канта. *Україна модерна*, 26, 99–117.
- Мінаков, М., Терлецький, В., Хома, О., та Кебуладзе, В. (2015). Круглий стіл Кантівського товариства «Чи можлива історія філософії на засадах трансценденталізму? Пам'яті Рьода». *Філософська думка*, 2, 6–14.
- Мірчук, І. (1930a). Історичний вступ [до Прологомен Канта]. У: Кант, Іммануїл. Прологомена до кожної майбутньої метафізики, яка зможе виступати як наука. Львів: Неділя, 9–29.
- Мірчук, І. (1930b). Словник головніших філософічних термінів, яких вживає Кант у Прологоменах. У: Кант, Іммануїл. Прологомена до кожної майбутньої метафізики, яка зможе виступати як наука. Львів: Неділя, 295–310.
- Музиченко, В. (1992). Системно-структурний аналіз категорій Канта. *Проблеми філософії*, 92, 62–69.
- Нарский, И. (1976). Кант. Москва: Мысль.
- Нічик, В. (1999). Українські слухачі Іммануїла Канта. *Philosophia Prima: метафізичні питання*, 2, 5–17.
- Ойзерман, Т. (1978). Введение. В: Ойзерман, Теодор, Алексей Богомолов, Пиамма Гайденко, Владимир Лазарев и Игорь Нарский (ред.). *История диалектики: Немецкая классическая философия*. Москва: Наука, 4–30.
- Омельчук, О. (2012). Філософсько-правове розуміння поведінки людини у творчості Е. Канта. *Університетські наукові записки*, 1, 10–17.
- Остапенко, О. І., та Ряшко, В. І. (2015). Кант: війна і мир. Важкий шлях до вічного миру. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*, 813, 209–214.
- Павлова, Т. (2007). Співвідношення моралі і права у філософії І. Канта (історико-філософський аналіз). Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.05. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет.
- Панафідіна, О. (2018). Логіка сучасної освітньої парадигми: І. Кант проти Дж. Локка. *Філософія освіти*, 1, 150–165.
- Панафідін, І. (2013). Суспільно-договірний космополітизм і вічний мир: кантівський проект. *Актуальні проблеми духовності*, 14, 225–243.
- Панафідіна, О. (2021). Концепція зрілого розуму у філософії І. Канта. *Актуальні проблеми духовності*, 22, 43–69.
- Панафідіна, О. (2022). Чим І. Кант завершує «критичну справу»? (До питання про зміст третьої «Критики»). *Актуальні проблеми духовності*, 23, 47–63.
- Парфьонова, О. (2016). Естетика І. Канта в контексті мистецьких практик XVIII століття. *Культура і сучасність*, 1, 46–50.
- Пасічник, І. (2012). Поняття естетики у філософських концепціях Александра Баумгартена та Іммануеля Канта. Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.05. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка.

- Пашкова, А. (1974). Кант в оцінці просвітницької філософії на Україні початку ХІХ ст. *Філософська думка*, 2, 67–73.
- Поліщук, Н. (1991). Ідеї філософської антропології І. Канта в контексті гуманізації сучасного суспільства. *Проблеми філософії*, 90, 27–33.
- Полянська, В. (2013). Підходи до аналізу політичних функцій естетичного судження: естетика І. Канта та естетико-політична концепція Ч. Арендт. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*, 23(1), 132–137.
- Попович, М. (1998). Міфологія в суспільній свідомості посткомуністичної України. *Дух і літера*, 3–4, 57–68.
- Попович, Т. (2021). Класифікація обов'язків згідно вчення І. Канта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*, 66, 27–31.
- Прокопов, Д. (2012). Інтерпретація Кантового критицизму у дослідженнях Германа Когена («Kant's Theorie der Erfahrung», 1871). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*, 109, 30–33.
- Прокопов, Д. (2013а). «Критична онтологія» Н. Гартмана як контекст інтерпретації Кантової філософії [Електронний ресурс]. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*, 4, 48–53.
- Прокопов, Д. (2013б). Теоретична філософія І. Канта у тлумаченні А. Шопенгауера: історико-філософський аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*, 2, 19–24.
- Розова, Т. (2013). Культуро–творче осягнення людини у філософії Іммануїла Канта. *Гілея*, 72, 658–664.
- Романів, Х. (2021). Трансцедентальна свобода І. Канта як основа особистої моральності та правових відносин. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Юридичні науки*, 32(4), 134–140.
- Савицька, І. (2017). Інтерпретація феномену свободи в філософії Іммануїла Канта. *Гілея*, 123, 148–151.
- Савченко, А. (1974). Кант та неопозитивізм. *Проблеми філософії*, 33, 55–62;
- Савченко, А. (1976). Про відношення емпіріокритицизму до філософії І. Канта. *Проблеми філософії*, 38, 109–116.
- Савченко, І. (2019). Ідеї кантівської філософії в рецепції української думки (В дослідженнях П. Копніна, В. Шинкарука, М. Булатова, А. Савченко) 80-х рр. *Гілея*, 2, 123–126.
- Сінельнікова, М. (2019). Категоричний імператив І. Канта та «золоте правило» моралі. *Гілея*, 143(2), 143–147.
- Скворцов, І. (2015). Критическое обозрение Кантовой религии в пределах одного разума. *Versus*, 1, 10–24.
- Слівінська, А. (2015). Ідея «всезагальної гостинності» в трактаті І. Канта «До вічного миру». *Гілея*, 100, 111–115.
- Смігунова, О. (2007). Естетика І. Канта: Продуктивна уява і принцип доцільності. Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.08. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
- Терлецький, В. (1999). Трансцендентальна філософія і онтологія. *Кантівські студії*, 1, 200–211.
- Терлецький, В. (2013а). Прелімінарії до поняття онтології в критичній філософії Канта. *Sententiae*, 1, 30–41.

- Терлецький, В. (2013b). To proteron. До передісторії поняття a priori. *Sententiae*, 2, 65–77.
- Терлецький, В. (2015a). Кант, програма Просвітництва та її неминуще значення для сьогодення. *Українознавство*, 3, 132–147.
- Терлецький, В. (2015b). Український погляд на Кантову антропологію. *Філософська думка*, 2, 67–71.
- Терлецький, В. (2021). Дослідження філософії Канта у незалежній Україні (1991–2021). *The Ideology and Politics Journal*, 1, 327–343.
- Терлецький, В. (2022). На порозі завершення «критичної справи»: естетика, телеологія і система в «Критиці сили судження». У: Кант, Імануель. *Критика сили судження*. Київ: Темпора, xv–ссіі.
- Терлецький, В., та Циба, В. (2024). До 300-річчя Імануеля Канта. *Sententiae*, 43(1), 6–7.
- Титаренко, В. (2010). Співвідношення моралі і релігії у філософських вченнях І. Канта та Г. В. Ф. Гегеля. Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.05. Київ: Київський національний університет ім. Т. Шевченка.
- Ткачук, М. (2001). Кантознавчі студії в київській академічній філософії XIX – початку XX століття. *Collegium*, 11, 103–119.
- Трубенко, А. (1967). Проблема рефлексії в трансцендентальному ідеалізмі Канта. *Проблеми філософії*, 5, 94–104.
- Трубенко, А. (1974). Кант про природу та функції філософського знання. *Проблеми філософії*, 33, 47–54.
- Трубенко, А. (1978). Кант о соотношении философии и науки. *Проблемы философии*, 45, 101–109.
- Федорченко, Ю. (2005). Кант і трансцендентальна філософія. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ: КНУ.
- Федорченко, Ю. (2014). Кантівський шлях до таблиці категорій. *Sententiae*, 2, 121–133.
- Федорченко, Ю. (2015a). Кантова таблиця суджень і вчення про судження в німецькій логіці XVIII століття. *Sententiae* 1 (2015): 47–59.
- Федорченко, Ю. (2015b). Структура доказу трансцендентальної дедукції категорій. *Філософська думка* 2 (2015): 39–49.
- Федорченко, Ю. (2022). Досвід перекладу Передмови до «Критики чистого розуму» Імануеля Канта. *Філософія освіти*, 28(1), 212–221.
- Федулова, В. (2012). Вплив філософії Канта, Фіхте, Шеллінга на формування філософсько-історичних поглядів викладачів навчальних закладів в Україні у XIX сторіччі. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*, 24, 136–145.
- Циба, В. (2010a). Вітгенштайн і Кант: критичні моделі трансценденталізму. *Практична філософія*, 1, 212–219.
- Циба, В. (2010b). Трансцендентальний об'єкт як підстава для Канта і проблема для Стросона. *Магістеріум. Історико-філософські студії*, 39, 38–43.
- Циба, В. (2012). Інтерпретації критичної філософії Імануїла Канта в аналітичній філософії XX століття. Дисертація: канд. філос. наук: 09.00.05. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ.
- Циба, В. (2015). Кантове поняття правила і проблема мови. *Філософська думка*, 2, 50–66.

- Циба, В. (2016a). Кант в Аушвіці. Звичаєвість та інституції. *Філософська думка*, 1, 64–74.
- Циба, В. (2016b). Концептуальність споглядання: Селарс добудовує Кантову епістемологію. *Sententiae*, 1, 42–60.
- Циганівська, О. (2012). Педагогічні аспекти філософії Іммануїла Канта. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 10, 98–103.
- Чорний, В. (2020a). Кант і «пробудження» від раціоналістичного принципу достатньої підстави. *Sententiae*, 39(2), 104–124.
- Чорний, В. (2020b). Кому потрібні переклади: труднощі засвоєння чужомовної традиції (на прикладі українського перекладу «Критики практичного розуму» Імануєля Канта). *Філософія освіти*, 26(2), 130–154.
- Шиманский, А. (1904). Учение Канта и Спенсера о пространстве. *Университетские известия*, январь: 1–46; март: 47–72; апрель: 73–107.
- Шинкарук, В. (1964). *Логика, диалектика и теория познания Гегеля*. Киев: КГУ.
- Шинкарук, В. (1974). *Теория познания, логика и диалектика И. Канта: И. Кант как родоначальник немецкой классической философии*. Київ: Наукова думка.
- Шинкарук, В. (1989). Вернадський і І. Кант. Гуманістичні традиції і сучасність. *Філософська і соціологічна думка*, 1, 56–61.
- Шинкарук, В. (1995). *Філософія і культура*. *Філософська і соціологічна думка*, 9-10, 220–235.
- Шинкарук, В. (2004). *Філософія і культура*. В: Шинкарук, В. *Вибрані твори*, у 3 т. Т. 3. Ч. 1. Київ: Український центр духовної культури, 81–96.
- Шпет, Г. (1906; 1907). Проблема причинности в Канта и Юма. *Университетские известия*, май: 1–16; июнь: 17–49; июль: 51–82; декабрь: 73–164; (1907) май: 165–203.
- Щербина, А. (1904). *Учение Канта о вещи в себе*. Киев: Типография Императорскаго университета Св. Владимира.
- Юринець, В. (1927). Естетика Канта в марксистському освітленні. *Гарт*, 2-3, 96–122.
- Яворівський, Є. (1925). Емануїл Кант. *Літературно-науковий вістник*, 87, 38–46.
- Abaschnik, V. (2022). *Kant und der Deutsche Idealismus in der Ukraine im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts. Schwerpunkt: Johann Baptist Schad (1758-1834)*. Dissertation. Jena: Friedrich-Schiller-Universität Jena.
- Gerber, S. (2015). *Detours: Approaches to Immanuel Kant in Vienna, in Austria, and in Eastern Europe*. Vienna: V&R Unipress.
- Kasianov, G. (2022). *Memory Crash: Politics of History in and around Ukraine, 1980s–2010s*. Budapest: Central European University Press.
- Kiryukhin, D. (2023). The philosophical process in post-Soviet Ukraine. In: Minakov, M. (ed.). *Philosophy unchained. Developments in post-Soviet philosophical thought*. Stuttgart: ibidem Verlag, 283–322.